

УДК 342.1+ 342.7+ 343.32+ 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.4>

ПРАВО НА МИР ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ В УКРАЇНІ ЦЬОГО ПРАВА

Загиней-Заболотенко З.А.,*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-8679-124X***Кваша О.С.,***студент Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0001-5882-9677*

Загиней-Заболотенко З.А., Кваша О.С. Право на мир та кримінально-правове забезпечення охорони цього права.

Статтю присвячено аналізу кримінально-правового забезпечення охорони права на мир у чинному Кримінальному кодексі України та в його проєкті. Встановлено, що право на мир, окрім того, що воно є колективним міжнародним правом, виступає індивідуальним правом кожної окремої людини. Відповідно в такому аспекті право на мир повинно гарантуватися на нормативному рівні кожної держави. Кримінально-правове забезпечення охорони права на мир включає відповідні кримінально-правові норми, вміщені в КК України, що ґрунтуються на міжнародному праві прав людини та міжнародному гуманітарному праві. Норми, які забезпечують кримінально-правову охорону права на мир та передбачають кримінальну відповідальність у разі порушення такого права, розміщені у розділах I та XX Особливої частини КК України. Забезпечують кримінально-правову охорону права на мир такі норми розділу I Особливої частини КК України, передбачені статтями 111, 111¹, 111², 113, 114¹, 114². Чинний КК України встановлює ряд обмежень у застосуванні засобів кримінально-правового характеру у разі вчинення особою кримінальних правопорушень, що посягають на право на мир. Це незастосування давності притягнення до кримінальної та давності виконання обвинувального вироку, непризначення покарання у виді довічного позбавлення волі у разі вчинення готування або замаху на вчинення цих кримінальних правопорушень, унеможливлення призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, незастосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 81¹ КК України. Вчинення особою кримінальних правопорушень, що посягають на право на мир, є підставою для застосування додаткових заходів кримінально-правового характеру, включаючи покарання. Йдеться про підставу командної відповідальності, можливість призначення покарання у виді позбавлення за обвинувальним вироком суду державної нагороди України, призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове на строк від десяти до п'ятнадцяти років, призначення покарання у виді конфіскація майна.

Ключові слова: право на мир, кримінально-правове забезпечення охорони права на мир, кримінальні правопорушення проти національної безпеки України, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, заходи / засоби кримінально-правового характеру, кримінальні правопорушення, покарання, Кримінальний кодекс України, проєкт Кримінального кодексу України.

Zahynei-Zabolotenko Z.A., Kvasha O.S. The right to peace and criminal law enforcement to protect this right.

The article is devoted to the analysis of criminal law protection of the right to peace in the current Criminal Code of Ukraine and in its draft. It has been established that the right to peace, in addition to being a collective international right, is an individual right of each person. Accordingly, in this respect, the right to peace must be guaranteed at the regulatory level of each state. Criminal law protection of the right to peace includes relevant criminal law provisions contained in the Criminal Code of Ukraine,

which are based on international human rights law and international humanitarian law. The norms that provide criminal law protection of the right to peace and provide for criminal liability in case of violation of this right are contained in Sections I and XX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. The following provisions of Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, provided for in Articles 111, 111¹, 111², 113, 114¹, and 114², ensure the criminal law protection of the right to peace. The current Criminal Code of Ukraine establishes a number of restrictions on the application of criminal law measures in cases where a person commits criminal offenses that infringe on the right to peace. This includes not applying the statute of limitations for criminal prosecution and the statute of limitations for the execution of a conviction, not imposing a life sentence for the preparation or attempted commission of these criminal offenses, not allowing for the imposition of a lighter sentence than that provided for by law, and not applying conditional early release from serving a sentence, as provided for in Article 81¹ of the Criminal Code of Ukraine. The commission of criminal offenses that infringe on the right to peace is grounds for the application of additional measures of a criminal law nature, including punishment. This refers to the basis of collective responsibility, the possibility of imposing punishment in the form of deprivation of a state award of Ukraine by a court conviction, imposing punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities as a primary or additional punishment for a term of ten to fifteen years, and imposing punishment in the form of confiscation of property.

Key words: right to peace, criminal law enforcement of the right to peace, criminal offenses against Ukraine's national security, criminal offenses against peace, security of humanity, and international law, criminal law measures/means, criminal offenses, punishment, Criminal Code of Ukraine, draft Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасному світі, охопленому збройними конфліктами та війнами, право на мир набуває все більшого значення. Всю свою історію людство прагнуло до миру. Звісно, війни відбувались раніше, тривають сьогодні (російсько-українська війна насамперед), і, очевидно, виникатимуть у майбутньому. Однак поняття миру означає не тільки відсутність війни, але й створення передумов для сталого розвитку та ефективного захисту прав людини. Без забезпечення права на мир неможливо гарантувати у повному обсязі й інші права людей. У світі, що постійно змінюється, право на мир як складова системи людських прав стає все більш актуальним та важливим, оскільки визначає не лише право людини на життя без насильства, але й втілює ідеали справедливості та гармонії, необхідні для стабільного функціонування суспільства [1, с. 251]. Слід погодитись із вченими у тому, що право людини на мир є особливим правом, яке впливає з ідеї прав третього покоління. Право людства на мир потребує вивчення механізмів його захисту [2, с. 89]. Неабияке значення у вказаному контексті має кримінально-правове забезпечення охорони природного права кожної людини на мир, яке покликане гарантувати їй право на життя, свободу та особисту недоторканність, повагу до гідності, власність, здорове довкілля тощо [1, с. 256].

Метою статті є характеристика кримінально-правового забезпечення охорони права на мир в Україні.

Стан опрацювання проблематики. У теорії кримінального права проблематика кримінально-правового забезпечення охорони права на мир в такому контексті практично не піднімається. Проте вчені-криміналісти розглядають дотичні проблеми, спрямовані на вивчення проблематики кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру та безпеки людства і міжнародного правопорядку. Серед них – дослідження Н.О. Антонюк, О.О. Дудорова, О.М. Костенка, В.Н. Кубальського, Р.О. Мовчана, В.О. Навроцького, Є.О. Письменського, М.А. Рубашенка, М.І. Хавронюка та інших. Однак їхні праці не містять аналізу відповідних проблем кримінального права у контексті кримінально-правового забезпечення охорони права на мир.

Виклад основного матеріалу. Передусім зауважимо, що право на мир як природне право кожної людини, невіддільне від самого поняття миру. При цьому право на мир вперше було проголошено Генеральною асамблеєю ООН у 1978 р. [3]. У Декларації про виховання народів у дусі миру вказано, що мир між народами є основним благом людства і необхідною умовою його подальшого розвитку. Всі держави, як передбачено в цьому міжнародному документі, повинні сприяти та забезпечувати це право всіма законними способами. Згідно з ч. 1 § 1 цієї Декларації невід'ємне право на життя в мирі, що належить людським особам і народам (nations) без будь-яких обмежень [3]. При цьому згідно з ч. 1 цього міжнародного документа, важливою ознакою права на мир є його належність різним поколінням людей. Водночас, як зазначає Н.А. Сердюк, на сьогодні «зростає розуміння того, що право на мир є не лише правом держав, але й правом кожної окремої людини, тобто відбувається індивідуалізація права на мир – від держави до особи. ... така індивідуалізація

передбачає «а) право кожної людини жити в мирі передбачає, що кожна людина має право на життя, свободу від страху та насильства, а також на участь у прийнятті рішень, що впливають на її життя; б) захист від будь-яких форм насильства, охоплюючи збройні конфлікти, тероризм, гендерне насильство, торгівлю людьми та інші види експлуатації; в) створення умов для мирного співіснування, оскільки право на мир охоплює не лише відсутність збройних конфліктів, але й створення умов для мирного співіснування різних соціальних груп, культур та релігій» [4, с. 75-76].

Законодавство України на національному рівні повинно створити нормативну основу забезпечення права на мир кожній людині, яка проживає на території нашої держави. Передусім це стосується громадян України. Слід мати на увазі, що національний механізм забезпечення права кожної людини на мир повинен ґрунтуватися на міжнародному праві прав людини та міжнародному гуманітарному праві. «Міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право впливають на забезпечення «права на мир», хоча й з різних сторін. Міжнародне право прав людини встановлює стандарти поведінки держав щодо захисту прав людини, зокрема право на життя, свободу та безпеку, що є фундаментальними для мирного співіснування. Воно визначає обов'язки держав у мирний час і під час конфліктів, наголошуючи на неприпустимості порушень основних прав. Міжнародне гуманітарне право, з іншого боку, регулює поведінку сторін під час збройних конфліктів, прагнучи мінімізувати страждання цивільного населення та військовополонених. Воно встановлює обмеження на застосування насильства, забороняючи жорстоке поводження, тортури та напади. Ці дві галузі права потрібно вивчати у взаємозв'язку, оскільки вони взаємодоповнюють одна одну в прагненні до захисту гідності людини та миру. Міжнародне право прав людини забезпечує загальні рамки захисту, тоді як міжнародне гуманітарне право конкретизує ці рамки в умовах збройного конфлікту. Їхня спільна мета – обмежити насильство та сприяти мирному врегулюванню конфліктів, тому виявлення й аналіз їх взаємозв'язку є необхідним для повного розуміння та ефективного застосування «права на мир»» [4, с. 78].

Важливою складовою такої нормативної основи є кримінально-правове забезпечення охорони права на мир. У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК) поняття «мир» використовується в кількох статтях. Так, згідно з ч. 1 ст. 2 КК цей Кодекс має своїм завданням забезпечення миру. У розділі XX Особливої частини КК передбачається кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти миру одночасно з кримінальними правопорушеннями проти безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зауважимо, що норми, які забезпечують кримінально-правову охорону права на мир, розміщені не лише у розділі XX Особливої частини КК, а й в інших розділах Особливої частини КК. Йдеться передусім про кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (розділ I). Норми вказаного розділу покликані також забезпечувати кримінально-правову охорону права на мир, оскільки, наприклад, стосуються кримінально-протиправної поведінки в умовах тимчасової окупації території України (колабораційна діяльність – ст. 111¹ КК) або такої поведінки, яка здійснюється не у вказаних умовах (державна зрада – ст. 111, пособництво державі-агресору (ст. 111²), диверсія (ст. 113), Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114²)). Наявність кожної з вказаних норм, а тим більше їх сукупності стосується створення в державі належного механізму захисту прав людини від протиправної поведінки осіб, що посягає на національну безпеку України, забезпечуючи тим самим і право на мир. Адже якщо «уражена» національна безпека України, то й право на мир гарантуватися державою не може.

Таким чином, доходимо висновку, що передусім у розділах I та XX Особливої частини КК передбачена кримінальна відповідальність за правопорушення проти основ національної безпеки України та правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Окрім встановлення кримінальної відповідальності за правопорушення, що посягають на мир (передбачені статтями розділів I та XX Особливої частини КК) вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку є перепорою до застосування окремих «пільгових» кримінально-правових норм та є підставою для застосування додаткових заходів кримінально-правового характеру, включаючи покарання. Виокремимо такі норми з використанням системного методу тлумачення та відповідних прийомів.

Вчинення підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під фактичною владою і контролем військового командира або іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, будь-якого із злочинів, передбачених статтями 437-438, 442, 442¹ КК, внаслідок нездійснення ним належного контролю

над такою особою, а також вчинення підлеглою особою, яка на момент вчинення злочину перебувала під фактичною владою і контролем начальника, який не є військовим командиром або іншою особою, яка фактично діє як військовий командир, будь-якого із злочинів, передбачених статтями 437–438, 442, 442¹ КК, якщо такий злочин стосувався діяльності, що підпадала під його фактичну відповідальність і контроль, внаслідок нездійснення таким начальником належного контролю над такою підлеглою особою є підставою командної відповідальності, тобто відповідальності вказаних військових начальників за ці злочини, вчинені підлеглою особою (ст. 31¹ КК).

Особа, засуджена за кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, яка має державну нагороду України, може бути позбавлена за обвинувальним вироком суду такої державної нагороди України. (ст. 54¹ КК).

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 111¹, 111² КК цього Кодексу, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 55 КК).

Конфіскація майна встановлюється за злочини проти основ національної безпеки України незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу (ч. 2 ст. 59 КК).

У разі вчинення кримінальних правопорушень / засудження за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 109–114², і проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених статтями 437–439, 442, 442¹ КК, не застосовуються давність притягнення до кримінальної (ч. 5 ст. 49 КК) та давність виконання обвинувального вироку (ч. 6 ст. 80 КК). Тобто, держава зможе покарати злочинців, які вчинили вказані вище злочини, незалежно від часу їх вчинення.

Особі, яка вчинила готування або замах на вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених статтями 437–439, ч. 1 ст. 442 та статтями 442¹ і 443 цього Кодексу, не призначається покарання у виді довічного позбавлення волі (ч. 4 ст. 68 КК). За вчинення готування або замаху на вчинення інших кримінальних правопорушень, окрім злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 110, 111, 111¹, 112, 113 КК, покарання у виді довічного позбавлення волі не призначається (ст. 68 КК).

4) унеможливорює призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого статтями 437–439, 442, 442¹ КК (ст. 69 КК).

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, передбачене ст. 81¹ КК, не застосовується до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України (ч. 1 ст. 81¹ КК).

Згідно зі ст. 96³ КК вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111¹ КК (п. 3 ч. 1), а також від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 113, 114², 436, 437–439, 442, 442¹, 444, 447 цього Кодексу є підставою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. А застосування такого заходу кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, як ліквідація, можливе у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 111–1, 113, 436, 436¹, 437–439, 442, 442¹, 444, 447 КК.

У проєкті КК кримінальні правопорушення проти миру не виокремлюються. Розробники цього проєкту пропонують виокремлювати злочини проти міжнародного правопорядку, віднісши до них злочини геноциду, злочини проти людяності, злочини агресії, воєнні злочини, злочини проти міжнародної безпеки (книга 11), а також злочини проти міжнародної безпеки, віднісши до них застосування зброї масового знищення, поводження зі зброєю масового знищення, екоцид, забезпечення найманства та використання найманця, участь найманця у конфлікті, насильницьке зникнення, незаконне вилучення дитини, піратство (книга 12). До злочинів проти національної безпеки України проєктом КК віднесено діяння, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу України або на захоплення державної влади в Україні, зрада Україні, колабораційна діяльність, окупаційна діяльність, шпигунство, напад на військову частину або заколот, невиконання санкцій або перешкоджання їх виконанню, виправдовування збройної агресії проти України (книга 9, розділ 9.1) [5].

Згідно зі ст. 1.2.1 проєкту КК призначенням цього Кодексу запропоновано передбачити визначення підстав, меж повноважень та способів їх здійснення органами державної влади та їх посадовими особами щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та інші передбачені цим Кодексом протиправні діяння або діяння за обставин, що виключають їхню протиправність, з метою забезпе-

чення, зокрема, держави та міжнародного правопорядку. Аналогічна мета передбачена також як ознака кримінально-правових засобів та покарання [5].

Заподіяння шкоди національній безпеці, міжнародному правопорядку або міжнародній безпеці у проєкті КК виступає диференціюючою ознакою між видами шкоди, яка може бути спричинена кримінальним правопорушенням. Так, значною шкодою пропонується визнавати шкоду національній безпеці України від колабораційної чи окупаційної діяльності; тяжкою шкодою – шкоду національній безпеці України, крім шкоди від колабораційної та окупаційної діяльності, шкоду міжнародному правопорядку внаслідок пропаганди злочину геноциду або пропаганди акту агресії, а також шкоду в результаті вчинення злочинів проти міжнародної безпеки, а винятково тяжкою шкодою – шкоду міжнародному правопорядку внаслідок злочинів: 1) геноциду; 2) агресії; 3) проти людяності або воєнних злочинів, вчинених у формі вбивства [5].

На відміну від незастосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за чинним КК, у проєкті КК підставою для непризначення покарання у зв'язку із закінченням строку давності вчинення кримінального правопорушення є вчинення злочинів проти національної безпеки України і злочинів проти міжнародного правопорядку (розділ 9.1, книга 11 проєкту КК) [5].

Також у проєкті КК пропонується передбачити, що не признається покарання особі за передбачені цим Кодексом зраду Україні, колабораційну діяльність або шпигунство, якщо вона: 1) добровільно повідомила прокурора чи орган правопорядку про зв'язок з іноземною державою чи іноземною організацією або їх представником, 2) не виконала злочинне завдання або виконала дії в інтересах контррозвідувальної чи розвідувальної діяльності на користь України та 3) сприяла запобіганню протиправної діяльності іноземної держави чи іноземної організації або сприяла розкриттю чи розслідуванню злочину, вчиненого за їх завданням, або викриттю його учасників [5].

Як і в КК, проєкт КК передбачає підстави застосування засобів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Однією з таких підстав є неналежний контроль з боку уповноваженої особи юридичної особи, підпорядкованою (підконтрольною) їй особою передбаченого проєктом цього Кодексу злочину проти держави – статті 9.3.6 (сприяння незаконному перетинанню державного кордону України, проїзду через територію України чи держави-члена Європейського Союзу або проживанню в ній) і 9.3.7 (забезпечення нелегальної зайнятості двох чи більше працівників), 9.5.4–9.5.11 (зловживання службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями, набуття товару, роботи, послуги чи їх оплата без проведення встановленої законом процедури або з її порушенням, використання бюджетних чи позабюджетних коштів не за їх цільовим призначенням, підкуп публічної службової особи або працівника публічної сфери, прийняття пропозиції хабара, його одержання від іншої особи, прохання чи вимагання його надати, підкуп особи за здійснення нею впливу, торгівля впливом, незаконне збагачення); – проти міжнародного правопорядку – стаття 11.5.10 (незаконне вилучення дитини) [5].

Висновки. Ураховуючи викладене, доходимо таких висновків.

1. Право на мир є не лише правом держав, але й правом кожної окремої людини. На сьогодні відбувається індивідуалізація права на мир – від держави до особи, що вимагає вжиття нормативних заходів на рівні конкретної держави щодо гарантування права на мир кожній державі. Зокрема, на національному рівні повинно бути створено кримінально-правове забезпечення охорони права на мир, ураховуючи норми міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права.

2. Норми, які забезпечують кримінально-правову охорону права на мир, розміщені не лише у розділі XX Особливої частини КК, а й в інших розділах Особливої частини КК. Йдеться передусім про кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (розділ I). Норми вказаного розділу покликані також забезпечувати кримінально-правову охорону права на мир, оскільки, наприклад, стосуються кримінально-протиправної поведінки в умовах тимчасової окупації території України (колабораційна діяльність – ст. 111¹ КК) або такої поведінки, яка здійснюється не у вказаних умовах (державна зрада – ст. 111, пособництво державі-агресору (ст. 111²), диверсія (ст. 113), Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114²)).

3. Чинний КК України передбачає ряд обмежень у застосуванні засобів кримінально-правового характеру у разі вчинення особою кримінальних правопорушень, що посягають на право на мир. Це незастосування давності притягнення до кримінальної (ч. 5 ст. 49 КК) та давності виконання обвинувального вироку (ч. 6 ст. 80 КК), непризначення покарання у виді довічного позбавлення волі у разі вчинення готування або замаху на вчинення цих кримінальних правопорушень (ст. 68 КК),

унеможливлення призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), не-застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 81¹ КК.

4. У чинному КК вчинення особою кримінальних правопорушень, що посягають на право на мир, є підставою для застосування додаткових заходів кримінально-правового характеру, включаючи покарання. Йдеться про підставу командної відповідальності (ст. 31¹ КК), можливість призначення покарання у виді позбавлення за обвинувальним вироком суду державної нагороди України (ст. 54¹ КК), призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове на строк від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 55 КК), призначення покарання у виді конфіскація майна (ч. 2 ст. 59 КК).

5. Проєкт КК передбачає схожі випадки впливу вчинення злочинів, що посягають на право на мир, як і в чинному КК, ураховуючи особливості кримінально-правового регулювання, що закладені в основу проєкту цього Кодексу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сінькевич О., Кваша О. Право на мир: сучасний погляд на людські права третього покоління. *Наше право*. 2024. № 3. С. 250–258. DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2024.3.33>. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2024-3/NP_2024_3_250.pdf.
2. Переш І.Є., Барна О. Право на мир в системі прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 12. С. 86–90. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.16>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/18.pdf>.
3. Декларація про виховання народів у дусі миру: міжнар. документ ГА ООН, Резолюція 33/73 від 15.12.1978. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/life_in_peace.shtml.
4. Сердюк А.Н. Право на мир: сучасне розуміння та нові виклики. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2025. Вип. 2 (19). С. 73–82. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(19\)-2025-73-82](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-73-82). URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/365>.
5. Проєкт Кримінального кодексу України: текст станом на 15.10.2025. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/11/12/00-kontrolnyj-proyekt-kk-15-10-2025-eksperty-frn.pdf>.